

УДК 321.304

[https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-11\(16\)-1602-1619](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-11(16)-1602-1619)

Тарасенко Денис Леонідович доктор економічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту управління Маріупольського державного університету, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-6250-3442>

Пахоменко Сергій Петрович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольського державного університету, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-1137-3585>

Трофименко Анастасія Вікторівна кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин доцент кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольського державного університету, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-9658-8974>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА МОДЕЛЕЙ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу трансформації політичної культури та моделей політичної участі в Україні під впливом повномасштабної російсько-української війни. Досліджено структурний зсув від класичних інституційних форм політичної участі (виборів, масових зібрань, партійної діяльності) до неінституційних механізмів громадянської активності, серед яких виокремлено волонтерську діяльність, фінансову підтримку армії та постраждалих, інформаційний спротив у цифровому просторі, створення та поширення символічного контенту. Розкрито феномен концептуального переходу від електоральної демократії до демократії стійкості, де ключового значення набувають емоційна солідарність, символічна участь через меми та візуальний контент, а також горизонтальні мережі взаємодопомоги. Проаналізовано трансформацію ціннісних орієнтацій українського суспільства, що виявляється у зміцненні проєвропейської ідентичності, консолідації навколо національних символів, формуванні культури громадянської відповідальності та активної позиції щодо захисту демократичних цінностей. Обґрунтовано науковий висновок про те, що війна стала потужним каталізатором якісної трансформації політичної культури від пострадянської патерналістської моделі до модернізованої громадянської культури активної участі, заснованої на принципах самоорганізації, відповідальності та суб'єктності. Визначено ключову роль масового волонтерського руху як унікальної форми горизонтальної самоорганізації

громадянського суспільства та ефективного механізму підтримання національної стійкості в умовах екзистенційної загрози. Стаття вносить науковий вклад у розуміння динаміки політичних процесів у кризових умовах та механізмів адаптації демократичних інститутів до викликів сучасності.

Ключові слова: політична культура, політична участь, російсько-українська війна, волонтерство, демократія стійкості, національна ідентичність, інформаційний спротив, громадянська мобілізація, меми, символічна участь.

Tarasenko Denys doctor of Economics, professor, dean of the Educational and Scientific Institute of Management at Mariupol University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-6250-3442>

Pakhomenko Sergii PhD in history, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Political Science and International Relations at Mariupol University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-1137-3585>

Trofymenko Anastasiia PhD in Political Science, Associate Professor, Associate Professor of Department of Political Science and International Relations, at Mariupol University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9658-8974>

TRANSFORMATION OF POLITICAL CULTURE AND MODELS OF POLITICAL PARTICIPATION IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract. The article presents the analysis of the transformation of political culture and models of political participation in Ukraine under the impact of the full-scale Russian-Ukrainian war. The research examines a structural shift from classical institutional forms of political participation (elections, mass rallies, party activities) to non-institutional mechanisms of civic activism, including volunteer activities, financial support for the army and affected populations, information resistance in digital space, and creation and dissemination of symbolic content. The study reveals the phenomenon of conceptual transition from electoral democracy to resilience democracy, where emotional solidarity, symbolic participation through memes and visual content, and horizontal networks of mutual assistance acquire key significance. The article analyzes the transformation of value orientations in Ukrainian society, manifested in the strengthening of pro-European identity, consolidation around national symbols, formation of civic responsibility culture, and active stance on defending democratic values. The research substantiates the scientific conclusion that the war became a powerful catalyst for qualitative transformation of political culture from the post-Soviet paternalistic model to a modernized civic culture of active participation based on principles of self-

organization, responsibility, and agency. The study identifies the crucial role of the mass volunteer movement as a unique form of horizontal self-organization of civil society and an effective mechanism for maintaining national resilience under existential threat conditions. The article contributes to scientific understanding the dynamics of political processes under crisis conditions and mechanisms of democratic institutions' adaptation to contemporary challenges.

Keywords: political culture, political participation, Russian-Ukrainian war, volunteering, resilience democracy, national identity, information resistance, civic mobilization, media, symbolic participation.

Постановка проблеми. Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України актуалізувала низку фундаментальних викликів, пов'язаних із функціонуванням демократичних інститутів в умовах екстремальної нестабільності. За таких обставин відбувається трансформація механізмів політичної участі громадян, оскільки традиційні демократичні процедури, такі як вибори, мітинги, масові зібрання, об'єктивно обмежені правовим режимом воєнного стану. Це ставить під сумнів сталі уявлення про форми демократичної участі та водночас відкриває простір для осмислення нових моделей громадянської активності, що постають у відповідь на кризу інституційних форматів демократії.

Дослідження цих трансформацій має важливе наукове і практичне значення, оскільки воно дозволяє зрозуміти механізми адаптації політичної системи до кризових умов та виявити ресурси стійкості демократичних інститутів в умовах екзистенційної загрози. Також аналіз нових форм політичної участі дає можливість осмислити зміни у ціннісних орієнтаціях суспільства, динаміку національної ідентичності та процеси консолідації української політичної нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення політичної культури та політичної участі посідає важливе місце в сучасній політичній науці. Ці поняття тісно взаємопов'язані, оскільки саме політична культура формує систему цінностей, норм і орієнтацій, що визначають характер політичної участі громадян у суспільному житті.

Починаючи з середини ХХ століття, у політичній науці сформувався консенсус щодо ключової ролі політичної участі у підтриманні та розвитку демократичних інститутів. Це явище стало предметом ґрунтовного аналізу у працях провідних західних учених, серед яких Г. Алмонд, С. Верба, Г. Брейді, С. Гантінгтон, Р. Дал, Р. Далтон, Я. В. ван Дет, М. Кааза, М. Конвей, С. Ліпсет, Л. Мілбрет, Ч. Тіллі та інші. Вони заклали основи теорій політичної участі, що пояснюють різноманіття її форм, від традиційних до новітніх, пов'язаних із розвитком цифрових комунікацій.

Сучасні підходи до аналізу політичної участі зосереджуються на вивченні трансформацій, спричинених глобалізацією, цифровізацією та зміною

моделей громадянської активності. Значний внесок у розвиток цього напрямку зробили П. Норріс, Б. Бімбер, Л. Беннетт, Д. Ліллекер, Дж. Строммер-Галлей, Й. Бенклер, Е. Чедвік та інші дослідники, які акцентують увагу на нових формах участі: мережевій, символічній та медіатизованій.

В українській науковій традиції внесок у дослідження політичної участі зробили Є. Головаха, В. Бортніков, Н. Паніна, О. Лісеєнко, В. Ясинська, М. Слюсаревський та інші. Вітчизняні науковці зосереджують увагу на аналізі чинників, що впливають на політичну активність громадян, зокрема на рівень довіри до влади, стан демократичних інститутів та соціально-економічний контекст.

Не менш значущим є і розвиток досліджень політичної культури. Як самостійна категорія політичної науки, поняття «політична культура» сформувалося в середині ХХ століття завдяки працям Г. Алмонда та С. Верби, які визначили її як систему цінностей, орієнтацій і моделей поведінки, притаманних громадянам певного суспільства [1]. Саме в межах їхньої концепції політична культура постала як чинник, що забезпечує стабільність політичних систем і визначає характер взаємодії громадян із владними інститутами.

Серед українських учених, які досліджують політичну культуру, варто відзначити Є. Головаху, Н. Паніну, В. Андрущенко, О. Бабкіну, В. Бебика, М. Головатого, В. Горбатенка, Ф. Рудича, С. Телешуна, Л. Шкляр та інших. Їхні праці присвячені аналізу політичної культури як чинника консолідації суспільства, формування демократичних цінностей, підвищення політичної свідомості громадян та ефективності політичної комунікації.

Емпіричну основу для аналізу змін у політичній культурі та участі становлять соціологічні дослідження провідних українських центрів. Центр Разумкова систематично проводить моніторинг громадської думки, відстежуючи динаміку політичних орієнтацій, довіри до інститутів та форм громадянської активності [2, 3]. Дослідження Київського міжнародного інституту соціології [4], Factum Group Ukraine [5], соціологічної групи «Рейтинг» та інших організацій надають важливі емпіричні дані про зміни у політичній поведінці громадян під час війни.

Водночас, незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених окремим аспектам політичної культури та участі, у науковій літературі відсутні роботи, які б системно аналізували взаємозв'язок між трансформацією політичної культури та зміною моделей політичної участі в контексті екзистенційних викликів. Крім того, потребує глибшого дослідження феномен переходу від електоральної демократії до демократії стійкості, що становить не просто тимчасову адаптацію політичної системи до воєнних умов, а якісно нову модель функціонування демократичних інститутів. Також недостатньо проаналізованими є механізми збереження демократичних цінностей та практик в умовах, коли традиційні процедури (вибори, масові зібрання) призупинені, а владна вертикаль посилюється.

Метою статті є аналіз трансформації політичної культури та моделей політичної участі в Україні в умовах повномасштабної російсько-української війни через призму структурного зсуву від інституційних до неінституційних форм, а також дослідження ролі емоційної та символічної участі у підтриманні національної стійкості.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Структурний зсув у моделях політичної участі. Введення правового режиму воєнного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» спричинило об'єктивні обмеження конституційних прав і свобод громадян. Згідно з положеннями цього закону, в умовах воєнного стану заборонено проведення виборів до органів влади всіх рівнів та референдумів [3]. Відповідна норма закріплена у частині 4 статті 83 Конституції України, яка прямо забороняє припиняти повноваження Верховної Ради України під час дії воєнного стану і автоматично продовжує їх до обрання нового скликання після завершення війни.

Призупинення виборчих процесів тимчасово усунуло основну форму інституційної участі – електоральну, яка протягом попередніх трьох десятиліть незалежності вважалася головним механізмом політичної участі українців. Конституційний режим воєнного стану унеможливив проведення загальнонаціональних та місцевих виборів, що призвело до того, що класична модель політичної участі через електоральні механізми виявилася тимчасово нерелевантною для умов війни. Це поставило перед політичною системою виклик збереження демократичної легітимності та каналів зворотного зв'язку між владою та суспільством за відсутності головного механізму делегування повноважень.

Крім виборчих обмежень, в умовах воєнного стану також обмежені або заборонені демонстрації, мітинги та масові збори відповідно до статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Режими безпеки та заборони масових зібрань (мітингів, демонстрацій, пікетів) звели до мінімуму можливості класичної публічної протестної участі, що традиційно відігравала важливу роль у політичній системі України після Помаранчевої революції та Революції Гідності. Навіть інші форми взаємодії з органами влади, наприклад громадські слухання та консультації, часто перейшли в онлайн-формат або були значно згорнуті [6].

Важливою характеристикою цього періоду є висока довіра до військового та політичного керівництва, що призвела до тимчасового делегування частини політичної відповідальності та рішень центральній владі. Воєнний стан та необхідність консолідації управління призвели до фактичного посилення ролі інституту Президента України, який став ключовою фігурою прийняття стратегічних рішень, отримавши реальні важелі впливу як Верховний Головнокомандувач [7]. Відбувся поступовий перехід від парламентсько-президентської до фактично президентської форми правління

з концентрацією повноважень у руках глави держави. В умовах війни владна вертикаль, що уособлюється Президентом, монополізувала політичний порядок денний, що, проте, не викликало значного спротиву суспільства, оскільки рівень довіри до політичних та військових інституцій після початку повномасштабного вторгнення сягнув рекордних для України показників. За даними соціологічних досліджень, Збройним Силам України довіряє понад 90% опитаних громадян, Президенту України – близько 80-90% [3]. Це демонструє підтримку центральної влади в критичний період, коли зовнішня екзистенційна загроза об'єднує людей перед спільним ворогом і створює ефект «згуртування навколо прапора» [8, р.21].

Водночас високий рівень довіри не означає відмови суспільства від контролю над владою. Попри правові та безпекові обмеження класичних форм протесту, протестна участь в Україні не зникла, але зазнала якісної трансформації. Вона стала більш цільовою, реактивною та сфокусованою на конкретних питаннях військово-соціальної справедливості, часто використовуючи механізми електронної демократії, як-от петиції, які слугують засобом публічної артикуляції невдоволення [6].

Більшість публічних акцій протесту у воєнний період зосереджені на критичних питаннях військового часу: ефективність витрачання бюджетних коштів на оборону, підтримка військовополонених та їхніх родин, справедливість мобілізації, прозорість постачання армії, боротьба з корупцією. Це принципово інший тип протестної участі порівняно з довоєнним періодом, коли протести часто мали широкі політичні вимоги або стосувалися соціально-економічних питань загального характеру. Воєнна протестна участь не вимагає зміни політичного курсу загалом, а спрямована на забезпечення ефективності та моральної відповідності влади пріоритетам війни.

Характерною рисою воєнного періоду є те, що публічні ініціативи та петиції швидко набувають підтримки, коли стосуються питань справедливості використання ресурсів та суспільного контролю. Наприклад, петиції про необхідність посилення контролю за витратами місцевих бюджетів та спрямування коштів на обороноздатність, вимоги щодо прозорості електронного декларування чиновників в умовах війни, заклики про посилення відповідальності за корупцію у сфері оборони ілюструють високий запит суспільства на справедливість та підзвітність влади [9].

Українське суспільство виявилось надзвичайно чутливим до витрат, не пов'язаних безпосередньо з потребами Збройних Сил України. Громадськість активно реагує на випадки, коли влада дозволяє витрачати кошти не на посилення спроможностей військових, а на будівництво спортивних об'єктів, ремонт доріг у віддалених від фронту регіонах, закупку неперіоритетного обладнання та подібні витрати [3].

Показовим прикладом збереження протестного потенціалу громадянського суспільства є акції під назвою «Картонковий майдан», що

відбулися влітку 2025 року у відповідь на ухвалення Верховною Радою законопроекту № 12414. Цей законопроект значно розширював повноваження Генеральної прокуратури за рахунок обмеження незалежності Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), що викликало занепокоєння щодо можливого послаблення антикорупційної інфраструктури в умовах війни.

Ці протести продемонстрували, що громадянське суспільство залишається пильним стосовно збереження демократичних інститутів навіть в умовах воєнного стану. Протест активізується, коли громадяни відчують, що влада ухвалює рішення, які йдуть у розріз із фундаментальними цінностями національної стійкості або порушують баланс між необхідною централізацією та збереженням системи стримувань і противаг. Це підтверджує функцію протесту як запобіжника згорання демократії в умовах воєнного стану та демонструє здатність суспільства розрізняти легітимні обмеження, пов'язані з воєнною необхідністю, та спроби використати воєнний стан для демонтажу демократичних інститутів.

Особливістю цих протестних акцій стала їхня креативна та символічна форма, адаптована до обмежень безпеки. У прифронтових містах, де заборонені масові зібрання через загрозу російських ракетних ударів, громадяни залишали у публічних просторах написи на картонних табличках із протестними гаслами.

Домінування неінституційної участі: волонтерство, донати та інформаційний спротив. Не зважаючи на обмеження класичних форм інституційної участі, відбувся безпрецедентний у новітній історії України розвиток неінституційних механізмів громадянської активності. Неінституційна участь набула масштабів, які значно перевищують будь-які попередні періоди української державності, в першу чергу – це волонтерство.

Волонтерський рух, сформований у 2014 році та підсилений після початку повномасштабного вторгнення, взяв на себе функції забезпечення армії та цивільного населення, які формально є державними. Цей акт є глибоко політичним, оскільки виражає довіру до мети (перемоги України) та усвідомлену відповідальність за власну державу. Волонтерство стало горизонтальною, самоорганізованою формою участі, що вимагає мінімальних транзакційних витрат, тобто не потребує довгих бюрократичних процедур, і демонструє найвищий рівень довіри до громадянського суспільства.

Волонтерство стало ефективним інструментом суспільного єднання та дієвого впливу на соціально-політичні процеси, формою громадянської мобілізації, що несе функцію стабілізації соціального простору. За різними оцінками, близько 60–80% населення України було залучено до різних видів громадської та волонтерської діяльності з початку повномасштабного вторгнення [4].

За результатами дослідження «Згуртованість та громадянська активність під час війни», що проводилось Factum Group Ukraine у березні–квітні 2023 року, найбільш поширеними форматами громадянської активності є: переказ коштів на потреби оборони (83% опитаних), підписання електронних петицій (58%), безпосереднє волонтерство (47%) [5].

Характерною рисою української волонтерської активності є те, що громадсько-політична участь у переважній більшості випадків була неформальною і неінституціоналізованою, тобто вона базувалася на солідарних відчуттях відповідальності та приналежності, спільних цінностях, емоційному зв'язку та активній громадянській позиції.

У соціологічному дискурсі український волонтерський рух визначається як суспільний рух «нового» типу з новими соціальними спільнотами, новими засобами дії (переважно горизонтальна координація через соціальні мережі та месенджери), новими соціальними та культурними цінностями (пріоритет спільного блага над приватним інтересом, відповідальність за державу). За даними кількісного дослідження «Благодійність у часи війни», проведеного Zagoriy Foundation разом із Соціоінформ у червні 2022 року, 84% мешканців України зазначили, що на їхню думку масштаби благодійності зростають порівняно з довоєнним періодом, 86% мешканців України стали благодійниками впродовж першого року повномасштабної війни, третина українців безпосередньо волонтерили від початку російського вторгнення [10].

За результатами загальнонаціонального опитування, проведеного Соціологічною групою Рейтинг 6 квітня 2022 року, тобто вже через шість тижнів після початку повномасштабного вторгнення, близько 80% респондентів у той чи інший спосіб брали участь у захисті країни. З них 45% допомагали захисту країни фінансово, волонтерством та безпосередньою допомогою людям або військовим займалися 35%, у інформаційному спротиві брали участь 18% опитаних.

Принциповою характеристикою українського волонтерського руху є те, що на відміну від традиційного волонтерства у стабільних демократіях, він утворився не як допоміжний до державних структур елемент, а як система, що багато в чому ці структури замінила або суттєво доповнила. Вже у 2014-2015 роках, під час початкової фази російської агресії на Донбасі, волонтерські групи взяли на себе такі важливі державні інституційні функції, як забезпечення армії обмундируванням, спорядженням та технікою, евакуація поранених з зони бойових дій, їх лікування та забезпечення ліками, організація евакуації цивільного населення тощо. З лютого 2022 року волонтерський рух набув небачених раніше масштабів, фактично ставши паралельною системою логістичної підтримки збройних сил та цивільного населення.

Повномасштабне вторгнення також радикально збільшило кількість нових благодійних організацій. Якщо раніше більшу частину в структурі громадянського суспільства становили громадські організації загального

профілю, то у 2022 році кількість зареєстрованих благодійних організацій більш ніж удвічі перевищувала кількість громадських організацій і становила 6367 організацій (показник 2021 року – 830) проти 2760 зареєстрованих громадських організацій (показник 2021 року – 4360) [11].

Важливим показником стану громадянського суспільства та легітимності волонтерського руху є рівень довіри до громадських та благодійних організацій. За результатами соціологічних досліджень Центру Разумкова, з початком повномасштабної війни різко зріс рівень довіри до волонтерських організацій: у 2020 році їм довіряли 60% громадян, у 2021 році – 64%, у 2022 році – 78%, у 2023 році рівень довіри досяг максимуму – 89%, у 2024 році – 78% [3]. За балансом рівня довіри/недовіри волонтерські організації (понад 70%) поступилися лише Збройним Силам України (понад 87%) та добровольчим батальйонам (понад 78%) [9], що ставить їх вище за рівнем довіри порівняно з усіма політичними інститутами, включаючи Президента, Верховну Раду та Кабінет Міністрів.

Залученість до волонтерської діяльності та багатомільярдні пожертви громадян на потреби Збройних Сил України виокремили волонтерські організації з шереду інших соціальних інститутів за рівнем довіри до них та засвідчили згуртованість суспільства, високий рівень його єднання у протистоянні російській військовій агресії, зрештою, політичну зрілість громадян [9]. Волонтерський рух став проявом політичної культури активної громадянської відповідальності та горизонтальної солідарності.

Іншим інструментом солідарності та політичної участі стали регулярні масові збори коштів (донати) на потреби Збройних Сил України та гуманітарні цілі.

Переказ коштів на потреби оборони є найбільш поширеним форматом громадянської активності, згідно з опитуваннями, ним займаються 83% громадян [5]. Через благодійні організації з початку повномасштабної війни українці переказали на потреби оборони України понад 54 мільярди гривень станом на травень 2023 року, що в разі перевищувало пожертви з боку приватних компаній та банків у той же період [9]. Ця сума продовжувала зростати, досягнувши за різними оцінками понад 100 мільярдів гривень станом на кінець 2024 року, що є безпрецедентним показником для країни з таким рівнем економічного розвитку.

Через українські благодійні організації, серед яких найбільшими є «Повернись живим», «Фонд Сергія Притули» та «UNITED24», з початку повномасштабної війни українці сформували ефективну логістику, що працювала часто швидше та ефективніше за державні механізми, та доставляла на фронт обладнання – від дронів та систем зв'язку до автомобілів та медичного обладнання [3].

Загалом у перші два найбільш критичні місяці російсько-української війни саме на організації громадянського суспільства припадало понад 80%

гуманітарної допомоги, яка надійшла на адресу України з-за кордону, що принципово відрізняє Україну від багатьох інших країн, де міжнародна допомога надходить переважно через державні структури [3].

За опитуванням представників громадських та благодійних організацій, 97,1% вважають, що громадянська активність сприяє консолідації суспільства та стимулює віру у перемогу; 96,7% переконані, що вона створює відчуття підтримки для Збройних Сил України; 96,2% вважають, що вона формує відчуття згуртованості, незламності та рішучості українського народу [4].

Суттєвою характеристикою цієї форми політичної участі є її високотехнологічний характер. Використання банківських додатків, QR-кодів, криптовалют, краудфандингових платформ робить процес донатів максимально простим, прозорим та доступним. Прозорість звітності провідних благодійних фондів, яка часто перевищує прозорість державних структур, забезпечує довіру громадян та підтримує високий рівень участі. Багато фондів надають детальну інформацію про використання кожної пожертви, показують фото та відео з передачі обладнання військовим, що створює безпосередній зворотний зв'язок між донором та бенефіціаром.

Іншою формою неінституційної участі можна назвати інформаційний спротив, не менш важливий у сучасній гібридній війні, де інформаційний простір є таким же полем битви, як і фізичний фронт. Це боротьба з російською пропагандою, поширення достовірної інформації про події в Україні, блокування ворожих інформаційних ресурсів через кіберволонтерство, участь у медійній підтримці України за кордоном та формування позитивного іміджу країни у світі. Інформаційний спротив також включає участь у поширенні офіційних новин, активну протидію дезінформації, фактчекінг російських фейків та систематичну роботу з міжнародною аудиторією через соціальні мережі.

За даними опитувань, близько 18% громадян активно беруть участь в інформаційному спротиві [5], проте пасивна участь (споживання та ретрансляція достовірної інформації, підписки на українські офіційні джерела, бойкот російського контенту) охоплює значно ширші верстви населення. Зростання активності населення в Інтернет-мережі та соціальних мережах (наприклад, Telegram, YouTube, Facebook, X/Twitter) стало альтернативою традиційним засобам масової інформації. Соціальні мережі перетворилися на потужні інструменти для просування ініціатив, мобілізації громадськості, поширення правдивої інформації та координації волонтерської діяльності.

Війна спричинила значне підвищення рівня цікавості до політичних подій навіть серед представників патріархального та «глядацького» типів політичної культури, які раніше не виявляли активного інтересу до політики. За даними Центру Разумкова, порівняно з 2019 роком істотно зросла частка тих, хто у більшості випадків користується кількома джерелами інформації про одну і ту саму політичну подію з різних джерел для співставлення різних

оцінок цієї події (з 21% до 32%). У 2023 році загальний інтерес до політики зріс до 62% порівняно з 49% у 2019 році [2]. Вже те, що більшість українського населення систематично слідкує за новинами політичного життя та активно обговорює їх, свідчить про його зростаючу політичну активність та трансформацію політичної культури.

Завдяки інформаційним технологіям політична активність набуває мережевої форми, відбуваючись в Інтернеті, блогах, соціальних мережах, на форумах та в месенджерах. Якщо у 2019 році найбільш популярним джерелом інформації про політику було телебачення (понад 60% опитаних), то у 2023 році на перше місце впевнено вийшли соціальні мережі (61%). Значно зросла роль месенджерів: 34% опитаних вказали на них як переважне джерело інформації, 32% зазначили, що джерелом інформації є розповіді знайомих та обговорення в групових чатах. До 23% зросла частка тих, хто отримує інформацію від блогів експертів та аналітиків, до 13% – з веб-сторінок аналітичних центрів і наукових установ [2].

За даними дослідження соціологічної групи «Рейтинг» «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року», яке проводили в лютому 2023 року, за 2022 рік порівняно з попередніми роками значно зросла популярність груп і каналів у месенджерах Telegram та Viber (з 11% до 41%), а також каналів YouTube (з 21% до 29%). Це відображає зміну медіа-споживання під впливом війни, коли потреба в оперативній та достовірній інформації стимулює перехід до більш динамічних та інтерактивних платформ.

Дослідження Internews свідчить, що станом на листопад 2022 року 74% українців отримують новини з соціальних мереж. Telegram у 2022 році став основною соціальною мережею як для комунікації, так і для споживання новин, продемонструвавши значне зростання в обох категоріях. Загалом для отримання новин ним користується 60% українців (порівняно з лише 20% у 2021 році), та 66% для спілкування (40% у 2021 році).

Протягом 2022-2024 років дедалі більшої популярності почали набувати лідери думок, які вели свої блоги в мережі Інтернет. Переважно вони використовували YouTube та Telegram-канали для поширення експертних оцінок, аналітики та коментарів. Деякі з них набули мільйонної аудиторії та стали впливовими акторами інформаційного простору, конкуруючи за увагу з традиційними медіа та політичними інститутами.

Важливим аспектом інформаційного спротиву є кіберволонтерство – участь громадян у кібератаках на російські інформаційні та інфраструктурні ресурси. Такі ініціативи, як «IT Army of Ukraine», залучили тисячі українських та іноземних ІТ-спеціалістів до координованих DDoS-атак на російські державні сайти, пропагандистські ресурси, фінансові установи та логістичні системи.

Інформаційний спротив також включає роботу з міжнародною аудиторією. Тисячі українців систематично пишуть коментарі під постами у

соціальних мережах, спростовуючи російську дезінформацію, створюють контент іноземними мовами, що пояснює суть конфлікту та українську позицію, беруть участь у міжнародних онлайн-дискусіях.

Емоційна та символічна участь. Поряд з практичними формами неінституційної участі (волонтерством, донатами, інформаційним спротивом) важливого значення набули емоційна та символічна форми політичної участі, які підтримували внутрішню стійкість українців. Однією з форм колективної ідентифікації та опору агресору стало активне використання національної символіки – державний прапор, герб, вишиванка та нових військових символів. Гасло «Русский военный корабль, иди на х**й» стало символом українського спротиву, жовто-блакитні прапори на фасадах будинків, автомобілях, одязі – усе це є формами політичної декларації приналежності до української ідентичності. За Т.Мішелетті політично мотивована споживацька поведінка є частиною нових альтернативних способів політичного самовираження громадян – «лайфстайл-політики», що не вимагає організаційних зусиль, але має консолідаційний ефект [12, р. 152].

Початок повномасштабного вторгнення став для населення України соціальним шоком, підсиленням трагічним перебігом подій перших днів війни, коли багато хто втратив віру у можливість опору. Проте вже за декілька днів з'явилися нові героїчні міфи та символи, що стали важливими для підтримання бойового духу. Український прикордонник на острові Зміїний, автор легендарної фрази у відповідь на пропозицію російських окупантів скласти зброю, став героєм нового українського героїчного епосу; «Привид Києва» – пілот-винищувач, який за легендою збив декілька російських літаків у перші дні війни, захищаючи небо столиці; літня киянка, яка за розповідями збила ворожий дрон банкою консервації; відважні херсонці та мешканці інших окупованих міст, які без страху виходили з голими руками проти ворожих танків і колон. Ці символи та історії, навіть якщо деякі з них містили елементи міфологізації, створили потужні наративи, що підтримали національний дух, консолідували суспільство та мали терапевтичний ефект у момент найбільшої загрози.

Війна породила унікальний феномен, коли меми стали інструментами психологічної розрядки для населення та військових, підвищення бойового духу через гумор, а також зброєю в інформаційній війні – десакралізуючи ворога, висміюючи його дії, некомпетентність російської армії, пропагандистські кліше та формуючи єдиний емоційний фон у суспільстві. Поширення мемів є формою швидкої, доступної та вірусної політичної участі, що не вимагає спеціальних навичок або ресурсів.

Використання нетрадиційних засобів ведення війни дослідник пропаганди Пітер Померанцев описує терміном *weaponization* (перетворення на зброю) [13]. Гумор стає одним із засобів інформаційної боротьби завдяки своїм численним функціям: епістемологічній (засіб збереження і передачі

соціальної інформації про події війни); ідентифікаційній (за допомогою гумору особистість ідентифікує себе за концептом «ми-вони», закріплюючи належність до української спільноти); ідеологічній (засіб збереження і передачі цінностей свободи, гідності, спротиву); емотивній (каналізує колективну рефлексію суспільства та надає моральну підтримку в екстремальних умовах).

Повномасштабна війна спричинила радикальну трансформацію ціннісних орієнтацій українського суспільства у напрямку демократичної парадигми. Цей процес був динамічним, різким та глибоким, викликаним шокним ефектом екзистенційної загрози. Цінності свободи, національної незалежності, людської гідності та безпеки вийшли на перший план суспільної свідомості, контрастуючи з попереднім домінуванням патріархальних цінностей та матеріального достатку. Віра в перемогу України, яку поділяють понад 90% українців згідно з опитуваннями, стала потужною націєтворчою ідеєю, що об'єднує суспільство незалежно від регіональних, мовних чи політичних відмінностей [3].

Понад 80% громадян відчувають гордість за свою державу, що свідчить про значне зміцнення патріотизму та національної ідентичності порівняно з довоєнним періодом [3]. Посилилася прихильність українців до демократії як найбільш бажаного типу державного устрою (до 73% у травні 2023 року) демонструє розуміння зв'язку між демократичними цінностями та національним виживанням [3]. Це особливо важливо, оскільки високий рівень підтримки демократії зберігається навіть в умовах об'єктивних обмежень демократичних процедур воєнним станом

Трансформація політичної культури. Загальним результатом описаних вище змін у моделях політичної участі стала глибока трансформація політичної культури українського суспільства. Якщо в пострадянський період українська політична культура характеризувалася значними елементами патерналізму, електоральним активізмом (висока участь у виборах при низькій міжвиборчій активності), слабкою горизонтальною солідарністю та низьким рівнем довіри до інститутів, то війна змінила ці параметри.

Сформувалася нова модель активної громадянськості, що характеризується: високим рівнем горизонтальної самоорганізації (волонтерський рух як приклад), усвідомленою відповідальністю за державу (масові донати), активною участю в інформаційній боротьбі, поєднанням індивідуальної свободи та колективної відповідальності, високою довірою до недержавних акторів (волонтерські організації), зміцненням національної ідентичності на основі громадянських, а не етнічних принципів.

Це дозволяє говорити про перехід від електоральної демократії, де головною формою участі є голосування, до демократії стійкості, де головними є постійна неінституційна участь, самоорганізація та внесок у національну стійкість. У цій моделі демократичність системи вимірюється не тільки процедурними показниками (регулярність виборів, свобода ЗМІ), а й здатністю

суспільства до самоорганізації, рівнем громадянської активності та соціального капіталу.

Разом з тим якісна трансформація політичної участі від інституційної, процедурної до неінституційної, мобілізаційної, визначена авторами як «демократія стійкості» за її консолідаційний ефект, містить низку ризиків, які можуть представляти загрози національній безпеці в контексті відновлення повноцінної інституційної демократії після закінчення війни.

Зростання ролі волонтерських і громадянських ініціатив щодо переобрання на себе державних функцій може сформувати так званий феномен «паралельної державності» [14, р.19], створювати ефект інституційної ерозії та делегітимації державних інституцій [15, р.80].

Волонтерство безперечно підсилила стійкість, особливо у перші місяці повномасштабного вторгнення, але при цьому волонтерська модель не є стійкою довгостроково: вигорання, нерівність доступу до ресурсів, хаотичність, невизначений правовий статус в державній політиці тощо [16]. Ці проблеми підсилюють інституційну дисфункцію, коли добровільна активність не тільки замінює державні функції, а подекуди їм протиставляється.

Мобілізаційна участь, яка безперечно виявилась рятівної на початку широкомасштабного вторгнення, є вичерпним ресурсом. Теорія емоційної соціології [17, р.201] пояснює, що тривала солідарність потребує «емоційної праці», що породжує втому, фрустрацію та моральне вигорання. У поствоєнний період це може трансформуватися у деполітизацію та апатію [18, р. 193]. Мобілізація суспільства в умовах тривалої війни об'єктивно його милітаризують, створюючи так звану «воєнну громадянськість» [19, 12], де героїзм, жертвність, дисципліна та самодисципліна витісняють діалог, толерантність, плюралізм думок. Такий тип політичної культури може ускладнити перехід до мирної, плюралістичної демократії.

Стан соціальної травми та кризи створює умовну моральну ієрархію громадянства та суспільну поляризацію на «правильних» та неправильних громадян. За таких умов створюється ґрунт для морального популізму, де політична лояльність підміняє професіоналізм та раціональну дискусію.

Отже, аналізуючи трансформацію політичної участі за умов війни, ми можемо спостерігати за створенням нової моделі політичної культури, про яку доцільно визначати яка мобілізаційну (резилієнтну) політичну культури, яка поєднує:

- неінституційну активність (волонтерство, цифрову участь, символічну політику);
- високу горизонтальну солідарність та зниження ролі традиційних демократичних процедур (партій, виборів);
- легітимність, що ґрунтується на дії (performance legitimacy), а не лише на процедурності;

- цифрово-мережеву самоорганізацію замість класичних колективних дій;
- емоційно-символічну участь як ресурс політичної єдності.

Ця модель політичної культури ефективно забезпечує виживання та стійкість суспільства під час кризи (у нашому випадку – війни), але може бути непридатною або навіть небезпечною для стабільного мирного часу, оскільки ґрунтується на надзвичайній концентрації ресурсів, емоційній мобілізації та тимчасовому згортанні інституційних процедур. Таким чином, мобілізаційна модель політичної культури («демократія стійкості») не є стабільною альтернативою ліберальній демократії, але є успішною та рятувальною формою політичної участі у стані екзистенційної загрози. Її майбутнє буде залежати від здійснення інституційного переходу – від мобілізації до нормалізації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Проведене дослідження засвідчує, що повномасштабна війна спричинила трансформацію політичної культури та моделей політичної участі в Україні. Класичні інституційні форми участі тимчасово поступилися місцем неінституційним практикам – волонтерству, донатам, інформаційному спротиву, протестним акціям нових форматів, що стали проявом мобілізаційної демократії та високого рівня громадянської відповідальності. Політична культура еволюціонувала від патерналістської до активної громадянської, заснованої на самоорганізації, солідарності та цінностях свободи й гідності. Висока довіра до Збройних Сил і волонтерських організацій свідчить про зміщення центрів легітимності від формальних політичних інститутів до структур громадянського суспільства.

Водночас дослідження виявляє певні виклики для майбутнього розвитку політичної культури та демократичних інститутів. Критичним питанням є те, наскільки стійкими виявляться сформовані під час війни форми неінституційної участі після повернення до мирного життя. Існує ризик втоми від надмірно високого рівня мобілізації, коли після завершення війни громадяни можуть повернутися до більш пасивних форм участі. Також залишається відкритим питання трансформації неінституційної участі в інституційні форми, що є необхідним для забезпечення сталого демократичного розвитку після завершення війни.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю систематичного моніторингу динаміки політичної культури у посткризовий період та вивчення механізмів переходу від воєнної мобілізації до сталих демократичних практик мирного часу. Актуальним залишається питання інтеграції нових практик політичної участі у формальні демократичні інститути.

Теоретична значущість досліджених процесів полягає у можливості переосмислення класичних концепцій політичної участі. Український досвід демонструє, що демократія може бути стійкою та адаптивною навіть в екстремальних умовах, коли традиційні механізми участі обмежені, але

виникають нові, іноді більш ефективні форми громадянської активності. Концепція «демократії стійкості» може стати важливим внеском у політичну теорію, що пояснює функціонування демократичних систем не в умовах стабільності, а в реальних умовах гібридних загроз та екзистенційних викликів, що стають дедалі більш актуальними у сучасному світі.

Література:

1. Верба С., Алмонд Г. Громадянська культура: політичні настановлення та демократія в п'яти країнах / пер. з англ. Київ: Смолоскип, 2001. 464 с.
2. Громадяни і політика: інтерес до політики, громадянська активність, політична освіта (вересень 2023 р.). Центр Разумкова. 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadiany-i-polityka-interes-do-polityky-gromadianska-aktyvnist-politychna-osvita-veresen-2023r> (дата звернення 04.11. 2025)
3. Політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії. Центр Разумкова. 2022. 88 с. URL: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf (дата звернення 01.11.2025)
4. Громадянське суспільство України в умовах війни: аналітичний звіт. Київ: КМІС, 2022. 64 с. URL: <https://ednannia.ua/189-doslidzhennia/12456-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya-3> (дата звернення 02.11.2025)
5. YOUkraina. Згуртованість та громадянська активність під час війни. Factum Group Ukraine. 2023. URL: https://youkraina.com.ua/files/Factum_Group_YOUkraina_Спец.випуск_Громадянська%20активність.pdf (дата звернення: 02.11.2025)
6. Рудакевич О.М. Концептуальні погляди Г. Алмонда на політичну культуру нації. *Нова парадигма*. 2010. Вип. 96. С. 116-125.
7. Левін О., Поплавський О. Трансформація політичної системи України крізь призму російсько-української війни. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 100-109.
8. Mueller J. Presidential Popularity from Truman to Johnson. *American Political Science Review*. 64 (1), 1930. 18-34 p. DOI:10.2307/1955610
9. Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення. Центр Разумкова. 2019. 140 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf (дата звернення 15.10.2025)
10. Благодійність у часи війни – кількісне дослідження. Zagoriy Foundation. 2022. URL: <https://zagoriy.foundation/publications/blagodijnist-u-chasi-vijni-kilkisne-doslidzhennya/> (дата звернення: 01.11.2025)
11. Дмитренко О. Роль громадянського суспільства у функціонуванні політичної системи України. Політична система України: конституційна модель та політичні практики: монографія / за ред. Г.І. Зеленько. Київ: ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2023. С. 299–318.
12. Micheletti M., McFarland A. Creative Participation: Responsibility-Taking in the Political World. Boulder : Paradigm Publishers, 2012. 213 p.
13. Pomerantsev P. This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality. London: Faber & Faber, 2019. 288 p.
14. Dunn E. C., Kaliszewska I. Crisis as potential for collective action: Violence and humanitarianism on the Polish-Ukrainian border. *Royal Anthropological Institute Journals*. Vol.39. I. 2, 2023. P. 18-20. DOI:10.1111/1467-8322.12797
15. Petrova T., Tarrow S. Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity. The Puzzle of East-Central Europe. *Comparative Political Studies* 40(1), 2007. P. 74-94. DOI: 10.1177/0010414006291189

16. Повтарь Н., Сташук М. Аналіз результатів опитування щодо правових питань, пов'язаних з діяльністю волонтерів в Україні (березень 2023 року). Центр демократії та верховенства права. 2023, 19 квітня. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/analiz-opytuvannya-volontery/> (дата звернення: 04.11.2025)

17. Hochschild A. Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right. New York: The New Press, 2016. 368 с.

18. Norris P. Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 290 p.

19. Kaldor M. New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era. 3-rd ed. Cambridge: Polity Press, 2011. 256 с.

References:

1. Verba, S., & Almond, H. (2001). Hromadianska kultura: politychni nastanovlennia ta demokratiia v p'iaty krainakh [Civic culture: political attitudes and democracy in five countries]. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].

2. Hromadiany i polityka: interes do polityky, hromadianska aktyvnist, politychna osvita (veresen 2023 r.) [Citizens and politics: interest in politics, civic activism, political education (September 2023)]. (2023). Tsentrazumkova – Razumkov Centre. Retrieved November 4, 2025, from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadiany-i-polityka-interes-do-polityky-gromadianska-aktyvnist-politychna-osvita-veresen-2023r> [in Ukrainian].

3. Polityko-ideolohichni oriantatsii hromadian Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii [Political and ideological orientations of Ukrainian citizens in the conditions of Russian aggression]. (2022). Tsentrazumkova – Razumkov Centre. Retrieved November 1, 2025, from https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf [in Ukrainian].

4. Hromadianske suspilstvo Ukrainy v umovakh viiny: Analitichnyi zvit [Civil society of Ukraine in conditions of war: Analytical report]. (2022). Kyiv: KMIS. Retrieved November 2, 2025, from <https://ednannia.ua/189-doslidzhennia/12456-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya-3> [in Ukrainian].

5. YOUkraine. Zghurtovanist ta hromadianska aktyvnist pid chas viiny [YOUkraine. Cohesion and civic activism during the war]. (2023). Factum Group Ukraine. Retrieved November 2, 2025, from https://youkraine.com.ua/files/Factum_Group_YOUkraina_Spec.vipusk_Gromadyanska%20aktivnist.pdf [in Ukrainian].

6. Rudakevych, O. M. (2010). Kontseptualni pohliady H. Almonda na politychnu kulturu natsii [Conceptual views of H. Almond on the political culture of the nation]. *Nova paradyhma – New Paradigm*, 96, 116-125 [in Ukrainian].

7. Levin, O., & Poplavskiy, O. (2024). Transformatsiia politychnoi systemy Ukrainy kriz pryзму rosiisko-ukrainskoi viiny [Transformation of Ukraine's political system through the prism of the Russian-Ukrainian war]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 100-109 [in Ukrainian].

8. Mueller, J. (1930). Presidential popularity from Truman to Johnson. *American Political Science Review*, 64(1), 18-34. <https://doi.org/10.2307/1955610>

9. Politychna osvita v Ukraini: stan i perspektyvy udoskonalennia [Political education in Ukraine: state and prospects for improvement]. (2019). Tsentrazumkova – Razumkov Centre. Retrieved October 15, 2025, from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf [in Ukrainian].

10. Blahodiinist u chasy viiny – kilkisne doslidzhennia [Charity in times of war – quantitative research]. (2022). Zagoriy Foundation. Retrieved November 1, 2025, from <https://zagoriy.foundation/publications/blagodijnist-u-chasi-vijni-kilkisne-doslidzhennya/> [in Ukrainian].

11. Dmytrenko, O. (2023). Rol hromadianskoho suspilstva u funktsionuvanni politychnoi systemy Ukrainy [The role of civil society in the functioning of Ukraine's political system]. In H. I. Zelenko (Ed.), *Politychna systema Ukrainy: konstytutsiina model ta politychni praktyky – Political system of Ukraine: constitutional model and political practices* (pp. 299-318). Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
12. Micheletti, M., & McFarland, A. (2012). *Creative Participation: Responsibility-Taking in the Political World*. Boulder: Paradigm Publishers.
13. Pomerantsev, P. (2019). *This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality*. London: Faber & Faber.
14. Dunn, E. C., & Kaliszewska, I. (2023). Crisis as potential for collective action: Violence and humanitarianism on the Polish-Ukrainian border. *Royal Anthropological Institute Journals*, 39(2), 18-20. <https://doi.org/10.1111/1467-8322.12797>
15. Petrova, T., & Tarrow, S. (2007). Transactional and participatory activism in the emerging European polity. *Comparative Political Studies*, 40(1), 74-94. <https://doi.org/10.1177/0010414006291189>
16. Povtar, N., & Stashuk, M. (2023, April 19). Analiz rezultativ opytuvannia shchodo pravovykh pytan, pov'iazanykh z diialnistiu volonteriv v Ukraini (berezen 2023 roku) [Analysis of survey results on legal issues related to volunteer activities in Ukraine (March 2023)]. Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava – Centre for Democracy and Rule of Law. Retrieved November 4, 2025, from <https://cedem.org.ua/analytics/analiz-opytuvannya-volontery/> [in Ukrainian].
17. Hochschild, A. (2016). *Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right*. New York: The New Press.
18. Norris, P. (2011). *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Kaldor, M. (2011). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (3rd ed.). Cambridge: Polity Press.